

РОЗДІЛ 12
ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.12

ЮРИДИЧНА ТЕХНІКА ЯК СУКУПНІСТЬ ЗОВНІШНІХ ВИРАЗІВ ПРАВА:
ДО ПИТАННЯ ПРО ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ ЮРИДИЧНО-ПРАВОВИХ КОНФЛІКТІВLEGAL TECHNIQUE AS A SET OF EXTERNAL EXPRESSIONS OF LAW:
TO THE QUESTION OF WAYS TO RESOLVE LEGAL CONFLICTS

Олексюк М.М.,

*кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії та політології
Львівського державного університету внутрішніх справ*

Орлов С.Ф.,

*кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії та політології
Львівського державного університету внутрішніх справ*

У статті аналізуються шляхи розвитку юридичної техніки у вирішенні конфліктних ситуацій, які виникають в юридично-правовій діяльності. Розкривається сутність класифікації елементів юридичної техніки, що дає можливість визначити практичну значущість правових методів та засобів для вивчення прaxeології юридичних конфліктів. Переконаливо доводиться, що удосконалення юридичної техніки в умовах становлення правової практики сприяє еволюції новітніх правових технологій, які забезпечують краще функціонування права в умовах демократизації суспільства.

Ключові слова: юридична техніка, юридична технологія, юридична конструкція, правоінтерпретація, юридично-правовий конфлікт.

В статье анализируются пути развития юридической техники в решении конфликтных ситуаций, возникающих в юридическо-правовой деятельности. Раскрывается сущность классификации элементов юридической техники, что позволяет определить практическую значимость правовых методов и средств для выяснения прaxeологии юридических конфликтов. Убедительно доказывается, что усовершенствование юридической техники в условиях становления правовой практики способствует эволюции новейших правовых технологий, которые обеспечивают лучшее функционирование права в условиях демократизации общества.

Ключевые слова: юридическая техника, юридическая технология, юридическая конструкция, правоинтерпретация, юридическо-правовой конфликт.

The article analyzes the ways of development of legal technique in solving conflicts that arise in legal activity. The essence of the classification of elements of legal technique is revealed, this makes possible to determine the practical significance of legal methods and means for clarification of the practice of legal conflicts. It is convincingly proved that the improvement of legal technology in the context of the formation of legal practice contributes to the evolution of the latest legal technologies that ensure better functioning of law in the conditions of democratization of society.

Key words: legal technique, legal technology, legal structure, legal interpretation, legal conflict.

В умовах формування особливих взаємовідносин на особистісному та інституційному рівнях, коли загострюються відносини між сторонами конфлікту, а традиційні засоби вирішення конфліктних ситуацій на юридично-правовому рівні вже не можуть привести до бажаного результату, важливе значення має розвиток юридичної технології теоретичного та практичного напрямку розвитку права. Сьогодні актуалізується спрямування правової діяльності на удосконалення нормотворчої та правозастосовної практики у межах наявної у суспільстві правової системи. Ці процеси все сильніше пов'язані із розвитком сучасної технології вирішення юридично-правових конфліктів, оскільки це сприяє появі додаткових можливостей внаслідок формування нормативних юридичних документів як важливих елементів законодавства.

Удосконалення юридично-правової технології містить неабиякий потенціал для вирішення питань розвитку права, дає змогу урегулювати суперечності під час правової діяльності. Актуалізація ролі юридичної технології у подоланні суперечностей, які спричиняють формування конфліктних ситуацій у праві, на нашу думку, визначається і тим, що право- та нормотворчість нині не завжди адекватно відображають сучасні реалії розвитку суспільних відносин. У правознавчих виданнях, котрі містять аналіз таких питань, чіткого та однозначного висновку стосовно сутності юридичної технології немає.

Питання становлення юридичної технології та юридичної техніки зокрема становлять предмет досліджень ряду правознавців. Серед них зазначимо вітчизняних учених, таких як: Ю. Шемшученко, С. Погребняк, І. Шутак, О. Грицук, Н. Заболотна, Д. Манько, І. Леbedенко, О. Біла-Сабадаш, Ж. Дзейко, А. Кучук та ряд інших. Певне зацікавлення у справі аналізу проблем юридичної техніки становлять роботи російських учених – правознавців, таких як Т. Кашаніна, В. Карташов, М. Давидова. Зазначимо, що переважна частина вищевказаних досліджень стосується загальнотеоретичних та методологічних питань становлення юридичної техніки, конкретні практичні напрацювання, що можуть визначати прaxeологічний зміст правової діяльності та особливо у питаннях вирішення конфліктних ситуацій та запобігання формуванню таких.

Виходячи із вище наведеного, метою статті виступає розгляд питань юридичної техніки з позицій прaxeологічного підходу до правової діяльності у формах вироблення нових підходів до вирішення юридично-правових конфліктів.

У сучасній теорії права пропонується вирізняти наступні порівняно автономні розділи: догму права (положення, начала та основи чинного права, що становлять «нормальне» розгортання юридичної реальності чи матерію права); юридичну техніку (способи встановлення, публікації, систематизації, тлумачення та реалізації правових норм, тобто правила реалізації юридичної діяльності);

правову конфліктологію (учення про правову патологію) [1, с. 23]. Наведена класифікація переконливо свідчить про тісний взаємозв'язок загальнотеоретичних правових проблем із питаннями функціонування та розвитку юридично-правової діяльності у поєднанні цих правових явищ з юридично-правовим конфліктом.

Варто зазначити, що проблематика взаємозв'язку юридичної технології із питаннями вирішення юридичних конфліктів ґрунтовно досліджується В. Карташовим. Він стверджує, що технологія вирішення юридичного конфлікту може розглядатись як різновид технології взагалі та юридичної технології зокрема, а «технології вирішення юридичного конфлікту властиві все ті ж загальні ознаки, котрі характерні для економічної, політичної, соціальної, правотворчої, законодавчої та інших типів (видів та підвидів) технологій» [2, с. 120]. Дослідник наводить низку елементів технологій вирішення конфліктно-юридичної діяльності, серед яких важливими видаються наступні: система відповідних загальносоціальних, соціально-юридичних і технічних засобів, що використовуються; система прийомів, способів та методів впливу на учасників конфліктного протистояння, а саме дії та операції, що пов'язані з використанням відповідної техніки, тактики та стратегії; процедурно-процесуальні форми (стадії, виробництво, режими і т. д.), що визначають послідовність у часі та специфіку ухвалених рішень [2, с. 121–122].

Безумовно, від тих юридично-технологічних процесів у праві залежить як успішність функціонування права у цілому, так і окремих його напрямів. Можна погодитись із думкою вітчизняного правознавця Д. Манько про те, що «функціонування суб'єктів права, уповноважених здійснювати юридичну діяльність, повинно спиратись не лише на «верховенство права» та сувору відповідність правовим приписам щодо порядку здійснення та її результатів, але й на високий рівень «технологічної якості» таких операцій» [3, с. 41].

Здебільшого правознавці схильні ототожнювати поняття юридичної технології та юридичної техніки. На нашу думку, така позиція спірна. Адже під технологією розуміють систему знань про способи вирішення завдань за допомогою певних технічних засобів. Водночас техніку заведено розуміти як конкретний спосіб досягнення та здійснення чогось, онтологічну даність, у широкому розумінні – сукупність засобів діяльності, спрямовану на задоволення потреб людини та суспільства.

Саме тому можна підтримати думку Д. Манько, котрий стверджує: «Можна припустити, що поняттям, яке відображає лише меншу частину загального процесу, не слід називати весь процес. І якщо ми ставимо перед собою завдання осмислити сутність мистецтва надання форми і впорядкованості юридичної діяльності та її результатів, то нам необхідно сформулювати поняття більш широкого (абстрактного) рівня, яке охоплювало б і технічний, і технологічний аспекти юридичної діяльності» [3, с. 41–42].

Вітчизняний дослідник І. Шутак стверджує, що крайністю є занадто широке трактування юридичної техніки, яка охоплює вибір цілей правового розвитку, вирішення концептуальних питань правового регулювання. Він вважає, що за такого підходу до юридичної техніки змінюються роль і значення юриста як суб'єкта юридично-правової діяльності, він стає т. зв. «технічним персоналом», здатним якісно вирішити стратегічні завдання за допомогою наявних юридичних засобів [4, с. 84].

На основі наукових правознавчих досліджень, котрі стосуються розглядуваної нами проблематики юридичної діяльності особи та суспільства, можна зробити висновок про те, що пріоритетним у цьому є поняття юридичної техніки.

На думку російської дослідниці, автора монографії з проблем юридичної техніки М. Давидової, до основних характеристик цього явища слід віднести професіоналізм функціонування, використання під час юридичної діяль-

ності, яка не вимагає письмового та документального оформлення, охоплення нею як публічної, так і приватноправової сфери та забезпечення досконалості права за формою та змістом. Такі думки спонукають дослідницю до висновку про те, що юридична техніка – це «система професійних юридичних правил і засобів, що використовуються під час складання правових актів і здійснення іншої юридичної діяльності у сферах правотворення, правоінтерпретації, владної і невідладної реалізації права, що забезпечують досконалисть його форми і змісту» [5, с. 50].

У правознавчій науковій літературі з проблем юридичної техніки як прояву юридичної діяльності тривають суперечки і про те, які фактори виконують роль домінуючих у визначенні її місця у правовій системі. Так, наприклад, Т. Кашаніна схильна вважати, що «у правовій роботі, як ніколи, високими є не матеріальні, а саме інтелектуальні витрати (знання, вміння, майстерність, досвід)» [1, с. 91].

Цю ж тезу обстоює Д. Манько: «По суті, юридична техніка і юридична технологія зумовлює образ, форму та порядок юридичної діяльності і вже згодом є невіддільним (засобом) здійснення. Тільки після того, як в ідеальній формі моделюється зовнішній вираз правового акту, відбувається його об'єктивізація у документарній, усній або конклюдентній формі» [6, с. 43]. Аналізує проблематику юридичної техніки і В. Лебеденко, який звертає увагу на різноманітні погляди стосовно ролі суб'єктивного фактору. Він вважає, що за межами концепцій юридичної техніки «залишається значний масив юридично значущих документів, які утворюються не тільки у процесі законотворчої, а й правореалізаційної діяльності уповноважених суб'єктів та є необхідною складовою єдиного процесу виникнення та реалізації права, що закладено у правовій нормі» [7, с. 54].

На нашу думку, абсолютизація винятково суб'єктивного фактору у становленні юридичної техніки, зведення процесів її удосконалення до раціональних, розуміння її як прояву «активної вольової дії компетентного суб'єкта» сумнівні. Стан юридичної техніки у межах певної правової системи визначається і об'єктивними чинниками: важливе значення має стан розвитку суспільства, особливості як загальної, так і правової культури [3, с. 103]. Ця теза підкріплюється також висновком Д. Манька: «юридична техніка – це діяльність, пов'язана із певним інструментарієм та технологіями його застосування» [3, с. 103]. Водночас М. Давидова трактує її як «засіб, за допомогою якого із потоку правової субстанції (змісту права), що постійно розвивається та змінюється, «вириваються», викристалізуються та фіксуються частки правової матерії», «засіб матеріалізації права, засіб надання йому певної стійкої форми» [5, с. 73].

Подібну ж думку про «матеріалізацію» юридичної техніки наводить і Л. Пригара, який вважає, що юридична техніка матеріалізується на рівні правових (нормативних) актів: «Як тільки засоби та прийоми юридичної техніки реально втілюються у правових актах, вони стають властивістю певної системи законодавства. Рівень юридичної техніки у тій чи іншій країні визначається, передусім, реальним використанням технічних засобів і прийомів у законодавстві... Рівень юридичної техніки – це один із показників рівня юридичної культури у країні» [8, с. 30].

Зауважимо, що про неабияке значення юридичної техніки у формуванні юридично-правової культури суспільства зазначає М. Давидова. Наведена аргументація свідчить про те, що юридична техніка може вважатись чільним засобом для вирішення юридичних конфліктів, оскільки сприяє розвитку тих засобів, котрі можуть розглядатись як специфічний інструментарій у подоланні конфліктних ситуацій, особливо, коли це стосується вирішення юридичних спорів.

Важливе місце у правовій системі суспільства юридична техніка посідає тому, що формує ґрунтовні ознаки

правової культури, відтак стає засадничим елементом розвитку людської цивілізації. «Юридична техніка повинна розглядатись як складова досягнення та показник якості правової культури. Справді, у контексті цього підходу право у цілому постає як невіддільна частина правової культури, а та, своєю чергою, як елемент культури суспільства. Серед правових цінностей, створених людством і які утворюють правову культуру у широкому розумінні, юридична техніка посідає важливе місце» [5, с. 79].

Важливим елементом юридичної техніки як структурної складової юридично-правової діяльності є юридичні конструкції. На нашу думку, аналіз цього явища дає можливість пізнати конфліктогенність праксеологічного компонента права. У сучасній правознавчій науці юридичну конструкцію прийнято розглядати як специфічний виклад нормативного матеріалу, відповідно до певного типу або виду правовідносин, сукупність засобів, здатних утворювати теоретичні моделі права. Т. Кашаніна вбачає в юридичних конструкціях процес узагальнення різноманітних складних явищ, елементів юридичної діяльності не за ознаками, а згідно з їхньою внутрішньою структурою або організацією [1, с. 191].

Вітчизняні правознавці Г. Бойко та І. Шутак формують таке визначення юридичної конструкції: «Юридична конструкція – це таке поняття, яке створюється у результаті певної інтелектуальної роботи та у розрахунок на виконання певної задалегідь закладеної функції, яка здається актуальною практичною необхідністю юридичного врегулювання тієї чи іншої галузі суспільних відносин» [9, с. 10].

Сутність юридичної конструкції, на думку низки правознавців, виявляє її раціональну характеристику, яка полягає у набутті нею фактичного статусу теоретичної моделі. Це дає змогу ґрунтовно відобразити внутрішню структуру правових явищ. Суспільні відносини, що моделюються, розглядаються як складні явища, що мають системно-структурну форму [5, с. 153]. Подібну думку висловлює й І. Шутак, вважаючи юридичну конструкцію моделлю врегульованих правом суспільних відносин або окремих елементів, яка слугує методом пізнання права та суспільних відносин.

Погляди на розуміння юридичної конструкції як структурованого явища, що може виконувати функцію моделі врегулювання важливих юридично-правових проблем, містяться у дослідженнях О. Зінченко. Вона зазначає: «Юридична конструкція як знаряддя пізнання правових явищ надає нам можливість організувати та поєднати правові засоби у такий спосіб, щоб вони, доповнюючи один одного, набуваючи системного характеру, утворювали цілісний, змістовно-логічний регулятивний механізм, спроможний забезпечити досягнення ефективних правових результатів» [10, с. 172].

Гносеологічна ж природа юридичної конструкції, котра осмислюється як ідеальний феномен і результат функціонування правосвідомості, виявляється у тому, що за її допомогою пізнаються конкретні правові явища, зокрема ті, що стосуються формування, функціонування та подолання юридичних конфліктних ситуацій. «Оскільки у процесі характеристики правових явищ значною мірою оперуємо ідеальними, розумово-зоровими конструкціями, – зазначає О. Зінченко, – це допомагає виявити і розкрити те загальне, що внутрішньо об'єднує багатоманітні прояви конкретної правової дійсності. Крізь призму юридичної конструкції структура досліджуваного явища охоплює складові, кожна з яких сама собою є юридичною абстракцією, а успіх пізнання системного цілого залежить від знання його частин» [10, с. 172].

М. Давидова доволі предметно вивчає значення юридичної конструкції для розвитку права. На нашу думку, з точки зору виявлення конфліктогенності права, аналізую його праксеологічної складової, такі думки можуть вва-

жатись особливо доречними. У правотворчості використання юридичних конструкцій полегшує формулювання нормативних приписів, надає правовим актам ознаки чіткості, логічності, послідовності, забезпечує формальну визначеність права.

Водночас юридичні конструкції обмежують вільний розгляд законодавця, вимагаючи від нього дотримання законів правової логіки, змушуючи висловлювати свою думку у межах задалегідь заданих мисленневих структур. Особливу увагу, на нашу думку, слід приділити висловлюванням М. Давидової стосовно детермінації юридичних конструкцій та питань тлумачення права.

Ці герменевтичні аспекти функціонування права як юридичної конструкції важливі для вирішення конфліктних ситуацій тому, що допомагають з'ясувати сутність тих суперечностей, котрі зумовлюють юридично-правові конфлікти. «У тлумаченні права (юридична) конструкція слугує засобом пізнання його сенсу, певним чином організуючи мисленнєву діяльність інтерпретатора. Сенс юридичних конструкцій не відображає «об'єктивну реальність», а породжується співвідношенням з іншими текстовими структурами у результаті інтерпретації» [5, с. 156].

Звичайно, юридичну конструкцію не можна трактувати як статичне явище, що існує у межах суб'єктивного начала (людської раціональності) та фактора об'єктивної реальності (формально детермінує побудову юридичної конструкції). Використання юридичної конструкції спрямовує на те, щоб з повнотою регламентувати всі її елементи. Однак після того, як створюються норми права, які є складовими певної конструкції, розпочинається новий стан відображення або сходження від абстрактного до конкретного. У вигляді останнього тут виступає вже не норма права, а юридична конструкція, яка досягає стану органічної інтеграції у систему правового регулювання.

Аналіз юридичної техніки як особливого засобу здійснення правотворення та правозастосування свідчить про важливе місце проблем виникнення та подолання правотворчих і техніко-юридичних помилок. Останні спричиняють формування специфічних шляхів свого подолання у рамках юридично-правової діяльності людини та суспільства. На нашу думку, цей процес з усією очевидністю може стати успішним засобом вирішення проблемних і конфліктних ситуацій у праві, особливо коли йдеться про юридичні колізії, що зумовлюють юридично-правові конфлікти.

Дослідник проблем юридично-правової діяльності Н. Свирідок зазначає, що «царина юридичної колізійності є об'єктивним чинником юридичних конфліктів», а до суб'єктивних чинників юридичних колізій відносить ті, котрі пов'язані із волею та правовою свідомістю законодавців, політиків і представників влади. Цей фактор призводить до низької якості законів, прогалин у праві, невпорядкованості правового матеріалу, ігнорування правил законодавчої техніки, правового нігілізму тощо [11, с. 82].

Саме у контексті з'ясування місця колізії у загальному контенті юридично-правової діяльності та її взаємодетермінації з явищем юридично-правового конфлікту, на нашу думку, доречно говорити про значення юридичної техніки як засобу подолання тих перешкод і помилок, котрі можливі на шляху до формування налагодженої правової системи суспільства. Особливо актуальна ця ситуація для перехідних суспільств, де тривають ґрунтовні трансформаційні процеси, котрі а ргіогі передбачають конфліктогенність суспільних відносин.

Отож, конфліктогенність юридичної діяльності виявляється у тому, що її результати здатні впливати на вирішення конфліктних ситуацій. Такі результати закріплюються у численних юридичних документах, що містять правову інформацію та специфічно регламентують поведінку суб'єктів правових відносин, зокрема за конфліктних ситуацій, що притаманні тому чи іншому суспільству. На нашу думку,

варто наголосити на характеристиці юридичних документів, здійсненій Т. Кашаніною, яка вважає їх дієвим засобом у правовому регулюванні (норми, угоди, індивідуальні рішення і т. д.), стверджуючи, що вони стають об'єктивними та доступними для інших суб'єктів права [1, с. 76].

Т. Кашаніна наводить основні ознаки юридичних документів. У контексті виявлення їх місця у вирішенні конфліктних ситуацій у праві вона окреслює такі із них: складання у процесі юридичної діяльності; здатність зумовлювати юридичні наслідки, тобто мати загальнообов'язковий характер; призначення регулювати суспільні відносини, надавати їм стабільності та стійкого характеру [1, с. 77–78]. На нашу думку, серед тих різновидів юридичних документів, які аналізує дослідниця, слід звернути особливу увагу на інтерпретаційні, або акти тлумачення [1, с. 78].

Отже, можна зробити наступні **висновки**, що фіксують сутнісні параметри вирішення проблем використання досягнень юридичної техніки у справі вирішення юридично-правових конфліктів:

– широке трактування юридичної техніки, що охоплює вибір цілей правового розвитку, вирішення концеп-

туальних питань правового регулювання змінює роль і значення юриста як суб'єкта права;

– несправомірною є абсолютизація суб'єктивного фактору становлення юридичної техніки, зведення процесів її удосконалення до раціональних, оскільки стан юридичної техніки у межах певної правової системи визначається також об'єктивними чинниками;

– герменевтичні аспекти функціонування права як юридичної конструкції допомагають з'ясувати сутність тих суперечностей, котрі зумовлюють юридично-правові конфлікти;

– юридична техніка може вважатись чільним засобом для вирішення юридичних конфліктів, оскільки сприяє розвитку тих засобів, що можуть стати специфічним інструментарієм у подоланні конфліктних ситуацій, особливо, коли це стосується вирішення юридичних спорів;

– процес формування специфічних шляхів подолання правотворчих і техніко-юридичних помилок може стати успішним засобом вирішення проблемних і конфліктних ситуацій у праві, особливо коли йдеться про юридичні колізії, що зумовлюють юридично-правові конфлікти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кашанина Т.В. Юридическая техника: учебник. 2-е изд., пересмотр. М.: Норма: ИНФРА – М, 2011. 496 с.
2. Карташов В.Н., Семенова Н.В. Введение в общую теорию правовой системы общества. Конфликтная юридическая деятельность в правовой системе общества: текст лекций. Ч. 8. Ярославль: ЯрГУ, 2002.
3. Манько Д.Г. Щодо визначення поняття юридичної техніки і технології. Держава і право: збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. 2002. Вип. 50. С. 100–104.
4. Шутак І.Д. Юридична техніка як сфера наукових знань і навчальна дисципліна. Вісник Національної академії правових наук України. 2013. № 3 (74). С. 81–86.
5. Давыдова М.Л. Юридическая техника: проблемы теории и методологии: монография. Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2009. 318 с.
6. Манько Д.Г. Технологический механизм права и его соотношение с юридической деятельностью. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2013. № 6–2. Т. 1. С. 41–44.
7. Лебеденко В.І. Юридична техніка: поняття, призначення, методологічні засади застосування. Інформація і право. 2014. № 2 (11). С. 52–56.
8. Пригара Л.І. Юридична техніка: поняття, структура, ознаки. Часопис Київського університету права: український науково-теоретичний часопис. К.: Київський університет права, Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. 2004. № 2. С. 26–31.
9. Бойко І.Г., Шутак І.Д. Поняття юридичної конструкції як засобу структурування правової інформації. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки. Вип. 3. Том 1, 2014. С. 9–13.
10. Зінченко О.В. Соціальна цінність юридичних конструкцій у процесі розвитку права. Альманах права. 2012. № 3. С. 171–174.
11. Свиридюк Н.П. Юридичні колізії як властивість законодавства перехідного періоду. Актуальні проблеми держави і права. 2011. Вип. 58. С. 77–84.

ПОНЯТІЙНО-КАТЕГОРІАЛЬНИЙ АПАРАТ СПЕЦІАЛЬНОГО РЕЖИМУ ГОСПОДАРЮВАННЯ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ

CONCEPTUAL-CATEGORICAL APPARATUS OF THE SPECIAL ECONOMY REGIME: SEPARATE ASPECTS

Серебряк С.В.,

кандидат юридичних наук,
здобувач Східноукраїнського національного
університету імені Володимира Даля

Статтю присвячено висвітленню окремих аспектів спеціального режиму господарювання, пов'язаних з проблематикою його понятійно-категоріального забезпечення, де правовий режим грає ключову роль та виступає в якості базисного елемента. Нормативно-правове закріплення терміну «спеціальний режим господарювання» посилює необхідність його чіткого визначення законодавцем, а наукові праці представників економічної й юридичної науки зосереджують увагу на відсутності єдиного підходу до даного процесу. Така поліваріантність наукової думки множить тлумачення дефініції «спеціальний режим господарювання», що посилює прояви дивергенції як у теоретичній, так і в практичній площині. Дослідження науково-аналітичних матеріалів з питань визначення спеціального режиму господарювання дозволило зробити висновок про широке використання загальноживаних термінів, дотичних до понятійно-категоріального апарату спеціального режиму господарювання, що дало змогу проаналізувати окремі аспекти змістовного наповнення й типологізацію системоутворюючої категорії «правовий режим». Аналіз науково-аналітичних праць з досліджуваної проблематики демонструє дискусійну полівекторність наукових суджень щодо визначення спеціального режиму господарювання через складний і комплексний характер категорії «правовий режим», а також відсутність її загальноприйнятої типології. Згідно традиційному поділу правового режиму на три базові типи, визначено національний правовий режим, режим найбільшого сприяння і спеціальний правовий режим, останній з яких формує передумови для розуміння сутності спеціального режиму господарювання та характеризується специфічними особливостями (наявність й застосування додаткових засобів правового впливу, наслідування певної мети впровадження режиму, особливості у питаннях започаткування, здійснення й припинення господарської діяльності, специфічна локальність та часова обмеженість режимного регулювання, перелік суб'єктів, на який поширюється режим).

Ключові слова: спеціальний режим господарювання, господарська діяльність, правовий режим, спеціальний правовий режим, понятійно-категоріальний апарат

The article is devoted to highlighting certain aspects of the special economy regime, related to the problems of its conceptual and categorical support, where the legal regime plays a key role and acts as a basic element. The normative-legal consolidation of the term «special economy regime» increases the need for its clear definition by the legislator as well as scientific works of economic and legal scientists focus attention on the lack of a unified approach to this process. Such polyvariance of scientific opinion multiplies the interpretation of the definition «special economy regime», which increases the manifestations of divergence both in the theoretical and in the practical plane. The study of scientific and analytical materials on the definition of a special economy regime allowed us to draw a conclusion about the wide use of commonly used terms related to the conceptual and categorical apparatus of a special economy regime, which made it possible to analyze individual aspects of the content and typology of the system-forming category «legal regime». The analysis of scientific and analytical works on the studied issues demonstrates the debatable multi-vector nature of scientific judgments regarding the definition of a special economy regime due to the complex nature of the «legal regime» category, as well as the lack of its generally accepted typology. According to the traditional division of the legal regime has three basic types: the national legal regime, the most favored nation regime and the special legal regime, the latter of which forms the prerequisites for understanding the essence of the special economy regime and is characterized by specific features (the presence and application of additional means on legal influence, following a certain goal implementation of the regime, peculiarities in the issues of starting, carrying out and terminating economic activity, specific locality and time limitation of the regime regulation, the list of entities to which the regime applies).

Key words: special economy regime, economic activity, legal regime, special legal regime, conceptual and categorical apparatus

Постановка проблеми. Динаміка розвитку суспільства як в економічно розвинених країнах Європи, так і в тих, що розвиваються, супроводжується складнощами політичного та соціального-економічного характеру, тому дилема удосконалення якості регулювання суспільних відносин постає загальноактуальною. Вирішити дане завдання можливо за рахунок забезпечення оптимальної упорядкованості суспільних відносин, де поняття правового режиму й, зокрема такого його різновиду як спеціальний режим господарювання мають вагомe значення для забезпечення оперативного реагування та запобігання негативного впливу зовнішніх і внутрішніх обставин з

огляду на їх динамічність, гнучкість, але, разом з тим, стійкість, специфічний порядок регулювання, чітке цілепокладання. Спеціальний режим господарювання, що втілюється у комплексі правових засобів, виступає ефективним інструментом, здатним забезпечити регулювання відносин із врахуванням оптимального балансу між інтересами держави й суспільства, тому дослідження його сутності, особливостей і структурних елементів залишатиметься на часі ще довгі роки.

Стан опрацювання цієї проблематики характеризується висвітленням питань запровадження правового режиму крізь економічну, політичну, історичну, адміністративну, соціальну, інноваційну призму в наукових

працях Ю. Атаманової, А. Бобкової, Д. Задахайла, Д. Коссе [1], Р. Рушайла [2], А. Малька й І. Барзілової [3], С. Кузніченка й А. Басова [4], Г. Беляєвої [5; 6], С. Кузніченка [7], К. Нілова [8], С. Мостовенка [9], Н. Александрова, В. Баранова, П. Біленького, О. Буткевича, О. Давидюка. Крім того, здебільшого українськими вченими В. Мамутовим, Г. Знаменським, В. Хахулїним, В. Щербиною [10], Л. Крупою [11; 12], О. Олійником [13] та іншими розглядалася проблематика сутності спеціального правового режиму. Однак, на сьогодні вже потребують осучаснення деякі аспекти, пов'язані з визначенням елементів, що формують понятійно-категоріальний апарат спеціального режиму господарювання та їх застосуванням в науці господарського права.

Метою статті є дослідження особливостей понятійно-категоріального апарату спеціального режиму господарювання, обґрунтування його основних елементів.

Виклад основного матеріалу. До сьогодні, чинні нормативно-правові акти України у сфері регулювання спеціального режиму господарювання демонструють відсутність визначення даного поняття, а наукові праці представників економічної й юридичної науки зосереджують увагу на відсутності єдиного підходу до даного процесу. Перш за все, це пов'язано з поліваріантністю наукової думки окремих фахівців та, як наслідок, з формуванням множини тлумачень дефініції «спеціальний режим господарювання», що посилює прояви дивергенції як у теоретичній, так і в практичній площині.

При вивченні науково-аналітичних матеріалів, які прямо чи опосередковано присвячено окремим аспектам спеціального режиму господарювання, викристалізуються терміни: «правовий режим», «спеціальний правовий режим», «спеціальний режим господарювання», «спеціальний режим інвестиційної діяльності», «спеціальний режим економічної діяльності». Різні варіанти трактування даних понять з'являються у зв'язку з відсутністю загальноживаних дефініцій закордонними та українськими дослідниками, що ускладнює процес їх аналізу та співвідношення та потребує розв'язання.

Дослідження спеціального режиму господарювання потребує аналізу наукових джерел юридичного характеру для розуміння його фундаментального початку, тобто правового режиму. Результати такого аналізу свідчать про відсутність єдиної позиції щодо тлумачення дефініції «правовий режим», залишаючи також поза увагою мету її запровадження. Г. Беляєва вважає, що «єдиною (комплексною) метою правових режимів, виходячи з їх сутності, можна визнати оптимальне регулювання суспільних відносин, подолання перешкод, що стоять на шляху задоволення суб'єктами (правовими засобами та способами) своїх інтересів, створення сприятливого режиму для правомірних дій та несприятливого режиму для протиправних» [5, с. 23]. Відзначаючи важливість даної думки, однак необхідно зазначити про кореляцію між ефективністю реалізації елементів змістовного наповнення правового режиму (особливо таких як мета, завдання, особливості реалізації правового статусу державних органів влади, що мають відповідні повноваження у досліджуваній сфері, аспекти правової поведінки суб'єктів права, контроль за реалізацією правового режиму, відповідальність за

його порушення) та конкретними сферами й характером суспільних відносин, що регламентуються.

У даному контексті очевидно значущим виступає соціальне спрямування правового режиму та його екстраполяція на спеціальний режим господарювання, якому присвячено також праці вчених А. Малька й К. Шундікова [14], Є. Євдокимової й Р. Ромашова [15], де автори використовують термін «покликання правового режиму», що полягає у формуванні бажаного соціального стану в державі. Погоджуючись з вагомістю даних висновків, все ж таки доцільно розглядати соціальний аспект в якості одного з векторів реалізації правового режиму, поряд з економічним з огляду на їх тісну кореляцію.

Поряд з обґрунтуванням важливості категорії «правовий режим» розповсюдження набули окремі аспекти його змістовного наповнення відповідно до різних наукових суджень, які поширюються й на дослідження сутності спеціального режиму господарювання, як-от:

- як система заходів для використання з метою досягнення поставленої мети, що спрямована на задоволення потребу суспільства [2];
- як певний порядок правового регулювання, який забезпечується через особливе поєднання залучених для його здійснення способів, методів і типів правового регулювання [16];
- як особливий порядок правового регулювання, що виражається у визначеному поєднанні юридичних засобів, що створює бажаний соціальний стан і конкретну ступінь сприятливості або несприятливості для задоволення інтересів суб'єктів права [3];
- як результат регулятивного впливу на суспільні відносини системи (певного набору) юридичних засобів, властивих конкретній галузі права, що забезпечують оптимальне функціонування зазначених суспільних відносин [4];
- як порядок регулювання, впорядкування соціальних відносин, пов'язаний із політико-правовим режимом [6];
- як порядок державного регулювання з метою ефективного впорядкування суспільних відносин [17];
- як феноменологічна концепція, відмінна від звичайного правового регулювання суспільних відносин у державі, виникнення якої тісно пов'язано із потребою обмеження або стимулювання прав і повноважень окремим суб'єктам у відповідній сфері суспільних відносин [7];
- як «укрупнений» блок у загальному арсеналі правового інструментарію, що з'єднує в єдину конструкцію певний комплекс правових засобів (правові обмеження, заборони, дозволи, додаткові зобов'язання) [18];
- як специфічна частина державного й політичного режимів, що характеризується обмеженістю по відношенню до об'єктно-суб'єктної й просторово-часової складової [19].

Таке розмаїття наукових думок постає передумовою для полівекторного дослідження й особливостей запровадження спеціального режиму господарювання, оскільки обумовлює його складний і комплексний характер. Крім того, слід приєднатися до висновку Д. Коссе про відсутність й загальноприйнятої типології правових режимів з огляду на дискусійну полівекторність наукових суджень. Разом з тим, учений зазначає,

що «традиційно такі режими проявляються у міжнародному приватному і публічному праві, однак в правовому регулюванні економічної сфери можуть встановлюватися три базові типи правового режиму для здійснення господарської діяльності залежно від умов, що сприяють розвитку тієї чи іншої галузі економіки або тому чи іншому суб'єктивному складу. До них відносять режими, окремі аспекти яких є предметом регулювання зовнішньоекономічної діяльності: національний правовий режим, режим найбільшого сприяння і спеціальний правовий режим» [1, с. 152-153].

Національний режим розуміється як порядок надання загального обсягу прав і обов'язків іноземним фізичним та юридичним особам на всій території держави або визначеній адміністративно-територіальній одиниці, які певним чином співпадають з правами й обов'язками національних суб'єктів права в тій чи іншій сфері. В основі даного правового режиму – забезпечення гармонійної рівності між іноземними й національними суб'єктами права. Також в даному випадку в якості індивідуальних суб'єктів доцільно додати також осіб без громадянства (апатридів) та осіб з подвійним громадянством (біпатридів), які мають правоздатність або неподільну правосуб'єктність. З огляду на правову природу національного режиму є беззаперечним його регламентація як внутрішньодержавними, так і міжнародними нормативно-правовими актами й договорами. Викликає зацікавленість нормативне закріплення терміну «національний режим» в ст. XVII частини III Генеральної угоди про торгівлю послугами, що є додатком до Угоди про заснування Світової організації торгівлі, де національний режим розглядається як право отримати «режим, не менш сприятливий, аніж той, який він надає таким самим своїм послугам або постачальникам послуг у секторах, які входять до національного розкладу, і за виконання умов та кваліфікаційних вимог, обумовлених у ньому» [20]. Далі пояснюється, що формально ідентичний або формально відмінний режим ідентифікується як менш сприятливий за умови змінення рамок для реалізації принципу конкуренції між постачальниками послуг.

Режим найбільшого сприяння передбачає настання умов для реалізації найбільшого обсягу прав, стимулів, пільг у сфері митного й податкового регулювання по відношенню до визначеного кола суб'єктів. Найбільш доречний приклад застосування такого режиму визначається у сфері оподаткування та митної справи, коли мова йде про встановлення відповідного митного режиму для найбільш сприятливого перетину осіб, товарів і послуг через митний (державний) кордон. В основі встановлення режиму найбільшого сприяння – створення сприятливих умов для забезпечення рівного ставлення для всіх учасників економічних відносин. При цьому з метою розвитку окремої сфери господарської діяльності питання усунення дискримінаційних проявів є актуальним як для резидентів, так і для нерезидентів країни. Даний режим встановлюється шляхом заключення угоди між суб'єктами господарської діяльності інших держав згідно з відповідними договорами України, хоча його характер не завжди може носити елементі взаємності.

Поняття спеціального правового режиму становить неспростовний науковий інтерес з точки зору наближеності його концептуального ракурсу до розуміння

спеціального режиму господарювання, тому важливо його дослідити. Спеціальний правовий режим розглядається як «особливий порядок правового регулювання визначених суспільних відносин, що встановлюється стосовно до конкретного визначеного кола суб'єктів чи сфери їх діяльності і відрізняється від загального режиму або пільговою, або обмежувальною спрямованістю регулювання, обумовленою публічним інтересом, виявляючись у всіх елементах його механізму, зокрема, через гарантії, пільги, форми державної підтримки, обмеження, заборони і додаткові підстави юридичної відповідальності» [1, с. 157-158].

К. Нілов досліджує спеціальний правовий режим з точки зору його мети – активізації господарської діяльності. Варто відзначити, що вчений тлумачить даний вид правового режиму як порядок здійснення господарської (підприємницької) діяльності, відмінний від загального режиму, який є одним зі способів диференціації її правового регулювання стосовно деяких категорій суб'єктів господарювання, окремих галузей економіки або певних територій. Особливий порядок регулювання, притаманний спеціальному правовому режиму, полягає у специфічному поєднанні правових засобів, дозволяє врахувати особливості підприємництва у зазначених випадках та створити умови для активізації підприємницької діяльності [8, с. 39]. Надмірна всеосяжність елементів юридичної категорії «спеціальний правовий режим» у даному випадку формує занадто універсальний підхід до розуміння його сутності. Натомість, слід погодитись з Л. Крупою щодо можливості запровадження спеціального правового режиму по відношенню не тільки до галузі чи території, але й до окремої сфери діяльності суб'єктів господарювання. Вчена розглядає спеціальний правовий режим в якості особливого порядку правового регулювання певних відносин, що встановлюється щодо конкретного кола суб'єктів чи сфери їх діяльності та відрізняється від загального (національного) режиму або пільговою, або обмежувальною спрямованістю регулювання, обумовленою публічним інтересом, виявляючись у усіх елементах його механізму, зокрема, через гарантії, пільги, форми державної підтримки, обмеження, заборони і додаткові засади юридичної відповідальності [11, с. 12].

Інші дослідники на чолі з М. Василенко є прихильниками дослідження спеціального правового режиму, здебільшого, через окремі аспекти інноваційної діяльності. Даний підхід заслуговує на увагу ще й тому, що він має спільне із думкою законодавця: так, положення Закону України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків» містять визначення спеціального режиму інноваційної діяльності, під яким розуміється правовий режим, що передбачає надання державної підтримки щодо стимулювання діяльності технологічних парків, їх учасників та спільних підприємств при реалізації проектів за пріоритетними напрямками діяльності технологічних парків [21].

Продовженням даного підходу є науковий погляд групи вчених, серед яких В. Поєдинок, В. Чайковська, П. Павлова використовують поняття правового режиму зовнішньоторговельної або зовнішньоекономічної діяльності, підкреслюючи їх сумісні ознаки. Економіко-правовий аналіз термінів «зовнішньоекономічний» і «зовнішньоторговельний» доводить їх близькість, проте останнє поняття зосереджується

виключно на торговій діяльності, тоді як «зовнішньоекономічний» розуміється в більш широкому сенсі та не обмежується лише реалізацією товарів. Підтвердженням даної тези є норми Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність», під якою розуміється діяльність суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, а також діяльність державних замовників з оборонного замовлення у випадках, визначених законами України, побудована на взаємовідносинах між ними, що має місце як на території України, так і за її межами [22].

Тобто, спеціальний правовий режим, а як наслідок, і спеціальний режим господарювання, розглядаються в сучасній юридичній науці крізь призму їх сфери регулювання, однак з метою удосконалення теоретичних засад об'єкту даного дослідження, доцільно виділити специфічні особливості даних режимів: наявність й застосування додаткових засобів правового впливу (пільги, обмеження, зобов'язання); наслідування певної мети впровадження режиму; особливості у питаннях започаткування, здійснення й припинення господарської діяльності; специфічна локальність та часова обмеженість режимного регулювання, а також чіткий перелік суб'єктів, на який поширюється даний режим.

Висновки. Таким чином, категорія «спеціальний режим господарювання» ґрунтується на базисному понятті «правовий режим» та похідному – «спеціальний правовий режим», носить комплексний характер та спрямовується на регулювання господарських відносин і забезпечення реалізації важливих завдань економіко-правового характеру. Результати дослідження науково-аналітичних матеріалів, які прямо чи опосередковано присвячено окремим аспектам спеціального режиму господарювання дозволили також зробити висновок про складну структуру понятійно-категоріального апарату спеціального режиму господарювання та використання термінів, які неправомірно ототожнюються окремими вченими: «правовий режим», «спеціальний правовий режим», «спеціальний режим господарювання», «спеціальний режим інвестиційної діяльності», «спеціальний режим економічної діяльності». Маючи загальні етимологічно-правові риси, кожна з дефініцій володіє власними, унікальними відмінностями, які потребують чіткого виокремлення. Така ситуація обумовлена відсутністю єдиного, загальноживаного трактування серед закордонних і вітчизняних дослідників, оскільки сфери їх наукового пізнання різняться залежно від предмета дослідження, що потребує узагальнення й систематизації на основі подальших наукових досліджень у даній сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Коссе Д.Д. Аналіз можливостей застосування правових режимів в економіці України. *Правове регулювання економіки*. 2014. № 14. С. 149-161.
2. Рушайло В.Б. Административно-правовые режимы. М.: Щит-М, 2000. 263 с.
3. Правовые режимы: общетеоретический и отраслевые аспекты: монография / под. ред. А.В. Малько и И.С. Барзиловой. М.: Юрлитинформ, 2012. 416 с.
4. Кузнichenko С.О., Басов А.В. Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану»: науково-практичний коментар. Харків: ПРОМЕТЕЙ-ПРЕС, 2006. 380 с.
5. Беляева Г.С. К вопросу о сущности правового режима. *Государственный советник*. 2014. №3. С. 22-25.
6. Беляева Г.С. Правовой режим: к определению понятия. Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. *Вопросы теории и практики*. 2012. № 3 (17). С. 33–35.
7. Кузнichenko С.О. Феномен правового режиму в адміністративному праві. *Форум права*. 2007. № 1. С. 109-112.
8. Нилов К.Н. Особые «специальные правовые режимы как средство дифференциации правового регулирования предпринимательства». *Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта*. 2015. № 9. С. 37-42.
9. Мостовенко С.В. Цивільно-правове регулювання договорів у вільних економічних зонах і на територіях із спеціальним режимом інвестиційної діяльності: дис. канд. юрид. наук: 12.00.03 / Інститут держави і права імені В.М. Корецького. Київ, 2005. 181 с.
10. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / кол. авт.: Г.Л. Знамєнський, В.В. Хахулін, В.С. Щербина та ін.; за заг. ред. В.К. Мамутова. Київ: Юрінком Інтер, 2004. 688 с.
11. Крупа Л.В. К вопросу о юридическом содержании понятия специальный правовой режим. *Предпринимательство, хозяйство и право*. 2001. № 2. С. 10–13.
12. Крупа Л.В. Спеціальний режим підприємницької діяльності у вільних економічних зонах України (комплексне дослідження): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 / Національна юридична академія імені Ярослава Мудрого. Х., 2000. 20 с.
13. Олійник О.С. Поняття та особливості спеціального правового режиму в сучасних умовах господарювання. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2011. Вип. XXVI. С. 142-148.
14. Малько А.В., Шундикова К.В. Цели и средства в праве и правовой политике: монография. Саратов: Саратовская государственная академия права, 2003. 180 с.
15. Евдокимова, Е.Г., Ромашов, Р.А. Правовой режим законности: теория и история. *Правоведение*. 2001. № 5. С. 261–271.
16. Загальна теорія держави і права: підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів / за ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. Харків: Право, 2002. 432 с.
17. Шундикова К.В. Механизм правового регулирования: учебное пособие. Саратов: СГАП, 2001. 218 с.
18. Алексеев С.С. Теория права. М.: БЕК, 1995. 320 с.
19. Комаров С.А. Общая теория государства и права: курс лекций. 2-е изд., испр. и доп. Москва: Манускрипт, 1996. 312 с.
20. Генеральна угода про торгівлю послугами / Додаток 1В до Угоди про заснування Світової організації торгівлі // Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_017#Text
21. Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків: Закон України від 16 лип. 1999 р. № 991-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/991-14#Text>
22. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16 квіт. 1991 р. № 959-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#n501>